

Helmonds

Kwartaalblad
Heemkundekring
Helmont

24

lente 2014
€ 2,95

HEEM

*Marinus Dillen
Groot ofwel Nieuwe Kemenade
Stiphoutse drossaard gemolesteerd*

MDillen
26 Jan 1909

Colofon

Dit is een uitgave van Heemkundekring Helmont.
Gesticht op 24 mei 1948.

BESTUUR

voorzitter

C. Verhofstadt, Sperwerstraat 6, 5702 PJ Helmond

tel.: 0492 - 537094

e-mail: c.verhofstadt@heemkundekringhelmont.nl

secretaris

W. van Lieshout, Stationsplein 39, 5701 PE Helmond

tel.: 0492 - 534857

e-mail: w.lieshout@heemkundekringhelmont.nl

penningmeester

F. 't Sas, Beethovenlaan 49, 5707 PS Helmond

tel. 0492 - 520945

e-mail: f.t.sas@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

G. van Liempt, van Weerden Poelmanstraat 14,

5703 CS Helmond, tel. 0492 - 554233

e-mail: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

Vacature

LIDMAATSCHAP

Kringlidmaatschap incl. abonnement € 25,-

Rekening Rabobank **NL10RABO0123855004** of

ING nr. **NL29INGB 0002641099** t.n.v. penningmeester

Heemkundekring

INLICHTINGEN

e-mail: info@heemkundekringhelmont.nl

e-mail Het Baken: baken@heemkundekringhelmont.nl

PUBLIC RELATIONS

G. van Liempt, tel. 0492 - 554233

e-mail: pr@heemkundekringhelmont.nl

WEBSITE

www.heemkundekringhelmont.nl

REDACTIE

Hans Vogels, Martin Geerts, Berry Wijnen,

Kelly Geerts, Marinus van den Elsen

e-mail: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out: Marinus van den Elsen

Druk: Drukkerij Van Stiphout

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Henk van Dijk, Hans Vogels, Marinus van den Elsen, RHCe, Pierre van de Meulenhof, Rijksarchief Noord-Brabant, Breda's Museum.

Omslag voorzijde: Marinus Dillen, portret van moeder, conté en rood krijt, 1909 (particulier bezit).

Omslag achterzijde: Veestraatbrug en hotel West-Ende getekend in 2013 door Robin Heller (1986) voor de Openlucht Galerie (foto Marinus van den Elsen).

Inhoud

3 Van de redactie

4 Van het bestuur

5 Korte berichten

6 Agenda

12 Boekbespreking

13 Begunstigers

14 Marinus Dillen

20 Binderen en haar Helmondse boerderijen deel 2

26 Stiphoutse drossaard gemolesteerd

Van de redactie

In deze editie van Helmonds Heem treft u, naast korte verhalen over pastoor Hagelaars en het 'Watermachien Scepstel', het tweede deel van *Binderen en haar historische boerderijen* aan. De woonwijk Kemenade/Eeuwsels kende eens het goed *Ter Kemenade*. Het was na de neerhuizing (boerderij Kuijpers) de oudste bezitting van de abdij van Binderen. In de dertiende eeuw wordt gesproken over bewoner Hendrik van Bendorp de Camenayen. Er was toen vooralsnog geen sprake van een hoeve, maar uit deze titel is wel de vernoeming Kemenade ontstaan. Voordat de boerderij in 1965 werd afgebroken had deze model kunnen staan voor een prachtig historische schilderij.

Dat schilderij had gemaakt kunnen zijn door kunstenaar Marinus Dillen die werd geboren in hoeve *Boschwijk* in het Coovelsbos op 't Hout. De talentvolle Dillen bekwaamde zich door tekenlessen te volgen bij August Asselbergs aan de Helmondse tekenschool. Daar leerde hij ondermeer de pasteltechniek en het stijlvolle gebruik van tonen en kleuren. Hij werkte lange tijd onder de inspirerende leiding van ontwerper en beeldend kunstenaar Johan Jacobs. Dillen, die een sober bestaan leidde, was in staat om een portret of figuur op te bouwen uit enkele krachtige lijnen. In 1930 vertrok hij naar Rosenheim, de geboortestad van zijn vrouw, waar hij overleed op de gezegende leeftijd van vijftienentwintig jaar.

Die leeftijd bereikte de gereformeerde drossaard Johan van Ommeren niet. Vanaf 1785 was hij de machtigste man van Stiphout, maar bij veel dorpeelingen bepaald niet populair. De reden was mogelijk de calvinistische overheersing in die tijd. In 1795 ontstond een heftige beroering waarvan Van Ommeren het slachtoffer werd. Opstandelingen mishandelden hem mateloos en weigerden hem medische hulp. Zijn overlijden in 1796, op tweeënzeventigjarige leeftijd, zou aan zijn verwondingen te wijten zijn. De opgelegde straf aan de grootste schavuit werd met 2200 gulden afgekocht. Dit bedrag was door zijn vrienden bijeengebracht.

Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1 juli 2014. Kopij kunt u tot 1 mei inzenden aan redactie@heemkundekringhelmont.nl. De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken in te korten of aan te passen.

Van het bestuur

Burgemeester Blanksma en wethouder Van den Heuvel, hebben op 16 januari een informeel bezoek aan onze heemkamer gebracht. De kennismaking met onze leden en de interesse voor de verschillende werkgroepen was welgemeend. Het nijpend ruimtegebrek waar we al lange tijd mee kampen is niet ter sprake gebracht, maar moet bij de bezoekers treffend zijn geweest.

Voor enige cruciale punten hebben we wel aandacht gevraagd. Met name onze verborgen ingang, het ontbreken van een probate nooduitgang en de opgang naar de heemkamer via een smal wenteltrapje. Bij de laatste kwesties is de veiligheid van de bezoekers in het geding. De wethouder heeft inmiddels op deze punten gereageerd.

Helmond binnen de wallen heeft nog steeds prioriteit. Aan de ontwikkeling wordt voortvarend gewerkt, maar de website is nog niet publiek toegankelijk.

Met de gemeente Helmond participeren we in het project *Erfgoed Geowiki*

foto Henk van Dijk

(een toepassing waarbij voor gebruikers interessante informatie over de omgeving wordt getoond) en in samenwerking met uitgeverij Optima wordt het magazine *Het leven in Helmond* uitgegeven.

In De Kamenij zijn we gastvrij ontvangen, het gebouw is voor onze lezingen een geschikte locatie gebleken. Voortaan zullen alle voordrachten hier plaatsvinden. We spreken in het vervolg over drie heemlocaties: Con Brio, Het Bakken en De Kamenij.

Onze Heemkamer(s)

Elke donderdag bent u welkom in een van onze Heemkamers. 's Morgens van 10.00 tot 12.00 uur bij de Heemkamer in het stadshobbycentrum Het Bakken, Pastoor van Leeuwenstraat 23. Hier zijn wij u graag behulpzaam bij het uitzoeken van uw stamboom.

's Middags is de Heemkamer in het Con Brio gebouw, Braakse Bosdijk 2a geopend. Van 14.00 tot 16.00 uur kunt u hier onze collecties en boekenbestand

kosteloos raadplegen. Altijd staat gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken. *Daarom zeggen wij langs deze weg dank aan allen die Heemkundekring Helmond een warm hart toedragen.*

RECENSIES

Het witte goud uit de Peel

Tijdens zijn lezing op dinsdag 28 januari vertelde Bas Bierkens hoe boter eind negentiende eeuw in de Peel en de Kempen zorgde voor een omslag in de landbouw. Hij verklaarde hoe de Peel en de Kempen zich in hoog tempo ontwikkelden tot belangrijke leveranciers van dit luxe product. Vanuit de gegoede burgerij in de steden kwam steeds meer vraag naar boter.

Bierkens beschreef hoe de keuterboeren op de zandgronden er kans in zagen om zich, door de productie van boter, te ontworstelen aan de misère die de internationale landbouwcrisis destijds met zich meebracht. Vanwege het financiële voor-

deel gingen zij zich steeds meer toeleggen op de boterproductie. Zij richtten coöperatieve boterfabrieken op, die als paddenstoelen oprezen uit de grond.

Boeren brachten er hun melk heen en met behulp van een handkrachtcentrifuge werd daar boter van gemaakt. Deze had een betere kwaliteit en bracht dus meer op dan de boter die voorheen onder primitieve omstandigheden met een karnton of met een hondenkarn op de boerderij werd geproduceerd. Zo legden ze de basis voor de huidige welvaart op het platteland in deze streken. Helmond volgde in deze ontwikkeling zijn eigen weg. In zijn lezing schetste Bierkens aan de hand van historische beelden de ontwikkeling van boterfabrieken tot wereldconcern FrieslandCampina, met daarbij speciale aandacht voor de bedrijvigheid in Helmond en de Peel.

De Helmondse zuivelfabriek Hemepro (ofwel De Eendracht) bevond zich decennialang op het kruispunt van de Beelsstraat en de Hemelrijksstraat.

AGENDA U ontvangt voor de lezingen en excursies géén afzonderlijke uitnodigingen. Noteer daarom onderstaande data in uw agenda of op uw kalender. Suggesties voor lezingen en excursies blijven van harte welkom.

Donderdag 17 april

Excursie naar **Gemeentemuseum Helmond**.

Het Gemeentemuseum van Helmond is met twee gebouwen gelegen aan beide oevers van de Zuid-Willemsvaart. De museumcollectie, die ruim 5000 inventarisnummers beslaat, is deels te zien in de kelder van het kasteel en deels in de Boscotondohal. De voorwerpen zijn nauw verbonden aan de geschiedenis van Helmond, aan het kasteel en de voormalige bewoners. In de kunstcollectie zijn objecten bijeengebracht die door Helmondse kunstenaars werden vervaardigd.

De inventaris toont naast veel gebruiksvoorwerpen ook schilderijen, sculpturen, tekeningen, prenten, foto's

en boeken. Het is de grootste en meest veelzijdige collectie op historisch gebied in Helmond. De datering van het materiaal loopt uiteen van de vroege prehistorie tot in de eenentwintigste eeuw. Bijzonder en uniek zijn de archeologische vondsten uit de hoge middeleeuwen.

Tijdens de excursie kunt u tevens een expositie over Fiep Westerdorp bekijken. Zij tekende tussen 1976 en 1984 onder andere de illustraties van Jip en Janneke.

*Inschrijving t/m 10 april, telefonisch 0492-554233 of via pr@heemkundekringhelmont.nl
Samenkomst bij het kasteel:*

Kasteelplein 1, 5701 PP Helmond.

Eigen bijdrage 3 euro per persoon. Indien u in het bezit bent van een museumkaart gelieve u deze mee te brengen.

Donderdag 8 mei

Excursie naar **Nationaal Likeur & Frisdranken Museum Hilvarenbeek**.

In Hilvarenbeek is op een oppervlakte van 1000 m² een aantrekkelijke collectie van likeur en frisdrank bij elkaar gebracht. Al vele eeuwen geleden werd uit wijn sterke drank bereid. Door dit te vermengen met kruiden dachten de alchemisten dat er een geneeskrachtige werking vanuit ging. Het waren echter de Italianen die ontdekten dat, wanneer er suiker aan werd toegevoegd, een lekker drankje ontstond. De likeur was geboren.

Het Hilvarenbeeks museum beschikt over de meest uitgebreide likeurcollectie van Europa. Het hart ervan is een antieke likeurstokerij en een advocaatfabriekje anno 1883. Het productieproces is nog steeds uniek, de hedendaagse techniek heeft daar geen verandering in gebracht. Op de frisdrankenafdeling van het museum treft u machines aan uit de periode 1890-1950, toen de productie van frisdranken nog op ambachtelijke wijze plaatsvond. Het museum kent ook een collectie verpakkingsglas die een overzicht biedt van de evolutie op dit terrein gedurende de laatste 400 jaar.

*Inschrijving t/m 1 mei telefonisch 0492-554233 of via pr@heemkundekringhelmont.nl
Vertrek 12:45 uur vanaf Con Brio of rechtstreeks.
Eigen bijdrage 3 euro per persoon. Het museum is gevestigd aan de Varkensmarkt 22, 5081 CP Hilvarenbeek. Parkeren kan op het achter het museum gelegen Museumplein.
Het museum beschikt over een traplift.*

Donderdag 18 september

Excursie naar **J. A. Raymakers & Co B.V.** in Gemert en Helmond.

Nadere informatie volgt.

Een gouden snuifdoos voor pastoor Hagelaars

De door koning Lodewijk Napoleon geschonken massief gouden snuifdoos, bevindt zich in de Abdij van Postel. (foto Frans Jacobs)

Niet alleen voor de stad Helmond, maar ook voor de Norbertijner pastoor Jan Hagelaars van de parochie Heilige Lambertus, was 16 april 1809 een bijzondere dag. Koning Lodewijk Napoleon bezocht Noord-Brabant en deed daarbij ook Helmond aan. De feestelijke dag zou beginnen met het *Heilige Sacrificie der Mis* in de Lambertuskerk. Helaas was de koning verlaat, daarom wachtte de pastoor met de aanvang van de dienst.

Lodewijk Napoleon was een dag eerder met zijn gevolg gearriveerd op kasteel Croy en had daar de nacht doorgebracht. Vóór zijn intocht in Helmond had hij een tussenstop gemaakt in Stiphout, waar hij de plaatselijke

pastoor in audiëntie had ontvangen. Daarna vervolgde de stoet zijn weg over de Gasthuisweg (nu Gasthuisstraat) en de Houtsche Dijk (nu Hortsedijk). Op de Mierloseweg, ter hoogte van de Goorloop, werd hij opgewacht door de schout en vier schutterijen: Sint Joris, de Colveniers, Sint Sebastiaan en Sint Catharina. Rond half elf klonken saluutschoten en begonnen de kerkklokken te luiden.

De koning zat in een door zes paarden getrokken gele reiskoets die werd gevolgd door enkele ministers en een schare ambtenaren. De stoet trok over de Steenweg en passeerde, op weg naar de Kerkstraat, de prachtig versierde Veeseipoort. De beiaard van de

Lambertuskerk strooide zijn klanken uit over de hoofden van de toegestroomde mensen, maar het weer was guur en koud, de regen viel met bakken uit de hemel.

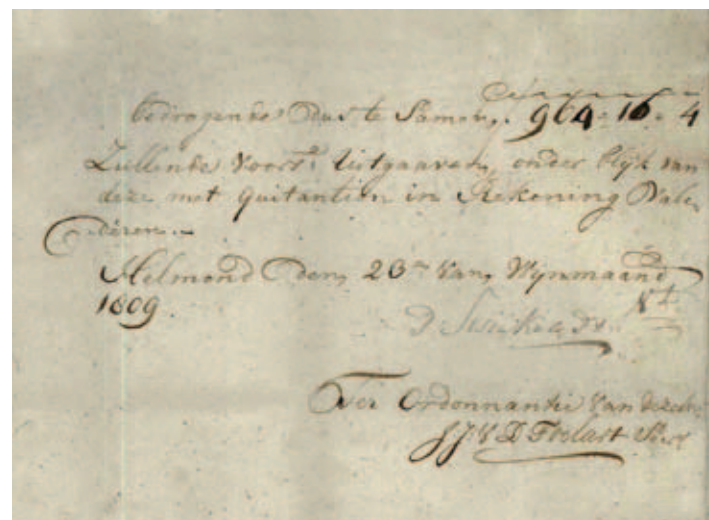
Het gezelschap ging direct naar de parochiekerk waar de pastoor al een poos zat te wachten om met de viering te kunnen beginnen. Voor dat wachten, en voor zijn diensten aan de ingezetenen van Aarle bewezen nadat er een besmettelijke ziekte was uitgebroken, ontving pastoor Jan Hagelaars uit handen van de vorst een gouden snuifdoos.

Het massief gouden juweel werd vervaardigd door een Amsterdamse juwelier en bevat het opschrift: *'Ciwino et frères Truffino, joalliers de la Couronne à Amsterdam'*.

Norbertijner kloosterlingen hebben de gelofte van armoede afgelegd, daarom schonk Jan Hagelaars de doos aan zijn

klooster de Abdij van Postel. Daar wordt het kleinood nog steeds in een kluis bewaard. Onlangs mocht het even het daglicht zien, tijdens een tentoonstelling in het streekmuseum 'De Acht Zaligheden' in Eersel.

Het was niet de enige snuifdoos die Lodewijk Napoleon ooit schonk. Ook de Steenbergse kapelaan Matheus van Agtmaal mocht ooit eenzelfde cadeau uit zijn handen ontvangen. Het ligt eveneens veilig opgeborgen in een kluis. Slechts twee keer kwam het daaruit, voor tentoonstellingen in 's-Hertogenbosch en Parijs.

Getuige deze kwitantie van gemeentesecretaris van der Foelart, werd in totaal 964 guldens, 16 stuivers en 4 centen besteed aan de ontvangst van Koning Lodewijk Napoleon. (RHCE)

Watermachien Scepstel

Op deze plek in de Bakelse Aa, ten noordoosten van Helmond, stond eens het 'Watermachien Scepstel'. Scepstal dankt zijn naam aan de familie Van Scepstal, die drie generaties lang eigenaar en gerant van de watermolen was. (afbeelding Google Earth)

De uitvinding van het waterrad was een cruciale stap in de technische ontwikkeling. Hierdoor beschikte de mens over een krachtige mechanische energie. De raderen werden ingezet voor irrigatie in de landbouw en voor het opstuwen van water. Ze zijn lange tijd in velerlei culturen als zodanig gebruikt. Al in de tweede eeuw werd waterkracht aangewend voor de aandrijving van graanmolens. Tandwielen maakten het mogelijk om de beweging van het verticale scheprad over te brengen op de horizontale maalsteen.

Helmonds meest bekende watermolen stond ooit aan De Wiel, maar werd rond het jaar 1400 verplaatst naar de locatie

die nog steeds Watermolenwal wordt genoemd. Het was een banmolen, hetgeen betekent dat stads ingezetenen verplicht waren hier hun graan te laten malen. In 1942 werd het gemaal gesloopt.

Het oudste waterrad in onze contreien is echter het 'Watermachien Scepstel' aan de Bakelse Aa, ter hoogte van het huidige Scepstal noordoostelijk van Helmond. In 1246 wordt de molen bij een grondoverdracht 'Molendinum de Scepstel' genoemd. Het bouwwerk dat toen als vlaszwingel-machine werd gebruikt, werd verpacht aan Jan van der Zand. Dat blijkt uit de Helmondse Schepenbank: 'Condt sij eenen ghelijcken dat de edele en vrome heer Lodewich

van Cortenbach, kanunnik te Luik, verpacht heeft aan Jan van den Zand zijn goederen gelegen onder Bakel geheel op Scepstel met gemaal van den vlasmolens, voor een periode van 6 jaar, tegen 180 Carolusguldens per jaar, met bovendien de bepaling dat de pachter elk jaar voor vers dakdeksel moet zorgen. Nu staan voor de schepenen: voorschreven Jan en met hem Mathijs Jans van Ors, Jaspar Cremers, burgers van Helmond, en die hebben meester Jan van den Berch als gemachtigde van heer Lodewich, bevestigd dat aan bovenstaande bepalingen zal worden voldaan'.

De naam Scepstal is ontstaan uit samenvoeging van de woorden stal (veilige plaats) of berging en van schepen of boten. Het is echter ook een aanduiding voor een plaats waar water wordt geschept met behulp van een molenrad. Aangenomen mag worden dat zo het toponiem Scepstal (Scepstel) is ontstaan.

De naar het gemaal genoemde familie Van Scepstal was gedurende drie generaties de rechtmatige bezitter en gerant van het watermachien Scepstel. Van de familie zijn enige vermeldingen teruggevonden, met name van Jan van Scepstal, ook genoemd Jan Model van Scepstal. Op 13 januari 1368 machtigt Jan van Houbraken van Westerhoven heer Jan van Scepstal, pastoor van Helvoert, om zijn cijzen en pachten te innen. Uit een akte van vrijdag na Maria Geboorte 1377 blijkt dat Jan, die dan nog leeft, een zoon is van Gooswijn Model Scepstra.

Jan van Scepstal had vóór deze datum samen met zijn broer Thomas van Scepstal, zijnde scolasticus* van Sint

Oedenrode, goederen gedeeld in Beke bij Arle (Beek en Donk). Jan had nog een broer Rutghar en volgens een akte van woensdag na Judica* 1393 ook een zuster. Deze Katherina Goossen Model van Scepstal, was gehuwd met Henrick Stakenborch, zoon van Matheus van Hoescot.

Het geslacht Van Scepstal was een deftige familie, waarschijnlijk afkomstig uit de buurt van Beek en Donk. Jan van Scepstal was lid van de illustere Lieve Vrouwe Broederschap. Hij moet zijn overleden aan het eind van de veertiende eeuw.

Na zijn overlijden is de watermolen verdwenen, want in 1427 is er sprake van de plek aan de Bakelsche Aa waar een 'Watermolen plach te staen'. In 1645 waren er nog enige 'vestigien van eenen watermolen' zichtbaar en in het minuutplan van 1832 staat de locatie vermeld als 'Rad van Scepstal'. In 1934, toen het riviertje werd gekanaliseerd, zijn nog enige restanten van het watermachien Scepstel teruggevonden.

Ten behoeve van de zogenaemde ecologische en recreatieve verbindingzone, worden medio 2014 werkzaamheden verricht aan de Bakelse Aa. De verwachting is dat daarbij opnieuw fragmenten van de voormalige watermolen aangetroffen zullen worden. Daarom wordt het werk uitgevoerd onder toezicht van de archeologische dienst Helmond.

*) Een schoolmeester die een methode beoefent om de leer van Aristoteles in overeenstemming te brengen met het christelijk geloof.

*) De vijfde zondag in de veertigdagentijd, een periode van bezinning in het christendom.

Boekbespreking

Uitgeverij Optima, Heemkundekring Helmont

Het leven in Helmond, Kermis en Carnaval, De klant is koning

Het historische magazine 'Het leven in Helmond' is een initiatief van uitgeverij Optima en wordt in nauwe samenwerking met Heemkundekring Helmont uitgebracht.

In de vierde editie wordt een beeld geschetst over de historie van de kermis en het carnaval. Naast het Helmondse vastenavondfeest is er aandacht voor de Stiphoutse Spurrizeiers, Carnavalsvereniging de Brouwhazen en de Houtse Kluppels. Herinneringen en anekdotes ontbreken niet en er zijn gesprekken opgenomen met Jo van Lierop-Slegers, Marcel Bocken en Huub Noten de eerste Helmondse Stadsprins.

Deel vijf heeft de Helmondse middenstand als onderwerp. Hierin staat de geschiedenis van de Heistraat centraal, maar er zijn ook hernieuwde kennisgevingen met zaken die vroeger nauw met Helmond verbonden waren, zoals de ijzerwarenaak van Promper, de kappers Vijgenboom en de voormalige koekfabriek Firma A. Van den Eijnde. Echt nostalgisch is het verhaal over Het Goedkope Winkeltje van Piet en Berta Bijnen, dat tot 1978 in de Kerkstraat gevestigd was.

Het magazine is voor € 4,95 verkrijgbaar bij de boekhandel en supermarkten en natuurlijk bij Heemkundekring Helmont.

Willemien Waterreus Verspaget

Van Binnen naar Buiten

Schrijfster Willemien Waterreus is een echte Helmondse. Ze werd 71 jaar geleden geboren in de binnenstad. Zoals de boekomslog laat zien schildert ze verdienstelijk, doch ze speelt vooral met taal. Van haar verschenen al eerder verhalen, poëziebundels en een novelle. Naast schrijven buit ze haar creativiteit ook uit met tuinieren, handwerken en tekenen. Zo doet ze inspiratie op voor haar verdrachtsels en vertellingen.

Haar boek Van Binnen naar Buiten is ontstaan door overpeinzingen. In haar hoofd rijpen de beelden die ze naar buiten brengt en vorm geeft. Het werk bevat gedichten over lelietjes van dalen, vliegenschwammen en lijsterbessen, maar ook over bekende kunstenaars zoals Vincent van Gogh en Picasso. Specifieke Helmondse onderwerpen ontbreken niet. Opvallend zijn de gedichten over de Lambertuskerk en het afgebrande Speelhuis.

Het boek is te koop bij De Roij en Boschman. Prijs € 10,00

ADMINISTRATIEKANTOOR VAN EKKENDONK
ADRIAANS WONEN EN WERKEN B.V.
AUTOBEDRIJF HOEFNAGELS DEALER CITROËN-HYUNDAI
BLOEMENMAGAZIJN DE SCHUUR
BEKKERS AUTOSCHADE
BROECKX - PRAASTERINK MAKELAARS
COENEN
DERISON GROENTE EN FRUIT
DRIESSEN VERF EN INTERIEUR
DRUKKERIJ VAN STIPHOUT
FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF
IL BORGO HUIS MET DE LUTS
LUNCHROOM PAUL EN RIET
MAREIN ORGANIZING
MOSMAN AUTOSCHADE
O.M.D. NOTARISSEN
RABOBANK
VAN NUENEN RIJWIELHANDEL
WIJNHUIS HELMOND

VAN DER WINKEL IJZERWAREN, GEREEDSCHAP, BOUWBESLAG

Helmonds Heem schenkt speciale aandacht aan cultuur in Helmond en aan alle kunstenaars die op een of andere wijze nauw met Helmond verbonden zijn, of zijn geweest. Die er zijn geboren, of die er een langere of kortere termijn hebben gewoond. En dat zijn er veel meer dan menigeen zal denken.

door Jos Hagelaar en Martin Geerts

kunstenaars

Helmondse

Marinus Dillen

Op 6 augustus 1890, werd Marinus Dillen geboren. Dat was precies acht dagen na de dood van kunstschilder Vincent van Gogh, de grondlegger van de Brabantse schilderkunst. De doopnamen van Dillen waren Peter Martinus, maar zijn roepnaam werd Marinus.

Marinus werd geboren in een boerderij in het Coovels bos onder Mierlo-Hout, dat toen nog een kerkdorp was bij de gemeente Mierlo. Het Coovels bos is een klein gebied in de gemeente Helmond, tussen Mierlo-Hout en Brandevoort, dat globaal wordt begrensd door de Burgemeester Krollaan, Medevoort, Brandevoortsedreef, Veedrift en gedeeltelijk de N270. De naam van het loofbosgebiedje is afkomstig van Peter Coovels, een koopman die in 1803 naar Helmond kwam en daar in 1819 grond kocht. Dat was toen een schaarbos, een combinatie van weide en geriefhout, dat wil zeggen hout voor eigen gebruik van

een boerderij. Grenzend aan het stuk grond voor het Coovelsbos kocht Peter Coovels nog een stuk grond dat begroeid was met hakhout. Op dit stuk grond werd in 1854 een nieuwe boerderij gebouwd, die de Boschwijk werd genoemd. Die boerderij is vooral bekend omdat Marinus Dillen daar is geboren en opgegroeid.

Het Coovels bos is een klein maar vrij uniek natuurgebied met een rijkdom aan planten, mossen, korstmossen, vogels en insecten. Er zijn daar circa tweeduizend verschillende soorten paddenstoelen geteld en daarvan zijn er tenminste driehonderdvierendertig soorten nog niet

eerder in ons land geregistreerd. In die omgeving is Marinus opgegroeid, in een vrij gesloten gemeenschap met een grote sociale controle op elkaars gedrag. De mensen wisten alles van elkaar.

Van zijn zesde tot zijn twaalfde jaar is Marinus naar school gegaan in Mierlo-Hout. Vroeger, voordat Marinus geboren was, moesten de Houtse jongens en meisjes naar school in Mierlo, maar dat veranderde in 1873. Toen werd door de gemeenteraad van Mierlo besloten om op 't Hout een onderwijzerswoning te bouwen met één leslokaal, die in 1885 met een tweede leslokaal werd uitgebreid. Dat was de openbare school voor jongens en meisjes waar Marinus naartoe is gegaan en die in 1928 werd omgezet in een R.K. Jongensschool voor Bijzonder Onderwijs. Vanaf 1954 heet de school St. Odulfusschool. Marinus moet in zijn jonge jaren ook getuige zijn geweest van de bouw van de St. Luciakerk in Mierlo-Hout, ongeveer op de plaats waar voorheen de Sint Agatha kapel stond. In oktober 1895 werden de fundamenteën van die kerk gelegd. In april 1896 werd begonnen met de eigenlijke bouw en in 1897 vond de oplevering plaats. De kerk werd op 16 mei van dat jaar ingezegend door de bouwpastoor, pastoor Nicolaas Elsen.

Portret van moeder, conté en rood krijt, 1909 (particulier bezit).

De moeder van Marinus had al vroeg gezien dat haar zoonje heel graag tekende en dat hij daar ook veel aanleg voor had. Door de dorpelingen werd hij als een buitenbeentje beschouwd vanwege zijn belangstelling voor portrettekenen, maar zijn moeder had begrip voor hem, steunde hem en moedigde hem aan om mensen, voorwerpen of zaken in zijn omgeving uit te beelden. Dat was heel bijzonder want kunst speelde in het dagelijks leven van die mensen geen enkele rol. Zijn vader vond dat je van kunst niet kon leven en daar had hij natuurlijk gelijk in want het was voor iemand van boerenafkomst vrijwel onmogelijk om de studie aan een academie te volgen, laat staan om van kunst te kunnen leven.

Na de lagere school bleef Marinus werken op de boerderij van zijn vader want verder leren was voor gewone boerenkinderen in die tijd eigenlijk nog

*De lachende Cis. Tekening
uitgevoerd in sepia.
Marinus Dillen 1910.
(Gemeentemuseum Helmond)*

op het neerzetten van de juiste tonen van de gewenste kleuren. Die lessen werden toen gegeven in het gebouw van de Rijks-HBS aan de Molenstraat.

Die lessen hebben er waarschijnlijk toe geleid dat rond 1904 het meer dan gewone talent van de jonge Marinus Dillen werd opgemerkt door de Helmondse fabrikant Pieter Fentener van Vlissingen, directeur van de grote textieldrukkerij P. Fentener van Vlissingen & co. Die bood Marinus aan om bij hem op

niet weggelegd. Maar Marinus bleef, naast zijn werk op de boerderij, doorgaan met het maken van tekeningen en schilderijen van zijn omgeving. Centraal hierin stonden zijn moeder en 'De Cis', de geestelijk gestoorde pleegzoon op de boerderij. Zijn moeder werd meestal zittend afgebeeld terwijl zij bezig was met een of ander huishoudelijk karwei, terwijl hij 'De Cis' steeds tekende of schilderde tijdens een van diens momenten vol ongeremde levenslust en vitaliteit.

Om zich nog verder te bekwamen volgde Marinus tijdens de avonduren de tekenlessen van August Asselbergs aan de Helmondse tekenschool. Daar leerde hij de finesses van ondermeer de pasteltechniek, waarbij het aankomt

de ontwerpafdeling in de zogenaamde tekenkamer te komen werken. Marinus ging graag op dat aanbod in. Zijn baas daar was Johan Jacobs. Die is tussen 1900 en 1951 vijftig jaar chef geweest van de tekenkamer van dat bedrijf, waarvan de naam in 1970 werd veranderd in Vlisco. Johan Jacobs was ook niet zomaar de eerste de beste. In 2011 is in het Gemeentemuseum Helmond een tentoonstelling gehouden van het werk van Jacobs en op 23 oktober van dat jaar werd het boek *Johan Jacobs (1881-1955) ontwerper, beeldend kunstenaar en opleider uit Helmond*' onder grote belangstelling gepresenteerd in het Kasteel Raadhuis.

Marinus Dillen bracht af en toe kleine schilderijtjes mee naar de tekenkamer

om ze aan anderen te laten zien. Op een gegeven moment kreeg Pieter van Vlissingen er enkele onder ogen en die raakte erg onder de indruk van de kwaliteit van dat werk. Van Vlissingen had zelf kunstzinnige aanleg en een goed oog voor kunst. Hij tekende zelf ook portretten en hij verzamelde weefsels, Japanse ivoeren beeldjes en schilderijen. Het gevolg was dat Marinus Dillen toestemming van hem kreeg om zich tijdens werktijd helemaal op te tekenen en te schilderen toe te leggen, met behoud van zijn volledige salaris. Dat betekende voor Marinus een unieke gelegenheid om zijn capaciteiten te ontwikkelen, waar hij dankbaar gebruik van heeft gemaakt.

Het duurde dan ook niet lang of andere kunstenaars en kunstkeners werden via Van Vlissingen met zijn werk geconfronteerd. Enkelen van hen waren professor Antoon Derkinderen, directeur van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam, en de internationaal bekende kunsthandelaar

E.J. van Wisselingh. Die mensen waren onder de indruk van zijn werk en Wisselingh bood Marinus een expositie aan bij zijn kunsthandel in Amsterdam, in mei 1914. Deze expositie had veel succes en achtennegentig door hem ingezonden schilderijen werden in korte tijd verkocht. Antoon Derkinderen adviseerde hem om zich te laten inschrijven aan de academie van Amsterdam.

Marinus deed toelatingsexamen en werd meteen in de 'Grootte Klasse' van professor Van der Waay toegelaten. Dat was een schilder, aquarellist, tekenaar en etser. Naast ander werk ontwierp Nicolaas Van der Waay portretten voor munten en postzegels en hij ontwierp ook het eerste officiële bankbiljet van 10 gulden. Onder invloed van de academie veranderde er iets in het karakter van het werk van Marinus Dillen. Hij boekte duidelijk vooruitgang ten aanzien van composities en kleurgebruik en bovendien was het Brabantse landschap niet meer het enige onderwerp van zijn werk.

*Schilderij in
olieverf van een
boerderij in
Brouwbuis.
(Gemeente-
museum
Helmond)*

*Studie van het
buurmeisje
Antonia Bollen op
vierjarige leeftijd.
(particulier bezit)*

Hij maakte nu ook groot formaat schilderijen met figuren zoals dat verplicht was als onderdeel van de modelstudie op de academie. Die schilderijen hadden veel picturale kwaliteit maar misten het spontane en geïnspireerde karakter van zijn vroegere werk. Het is wel duidelijk dat hij gedurende zijn jaren aan de academie had geleerd hoe je een portret of figuur kunt opbouwen uit enkele krachtige lijnen en hoe massa en volume goed 'uit de verf' kunnen komen, maar bij veel van zijn naaktstudies is de invloed aanwijsbaar van 19e eeuwse schilders. Na een jaar of drie in Amsterdam kwam hij weer terug naar Mierlo-Hout en zocht hij zijn onderwerpen weer in zijn directe omgeving.

Het is opvallend hoe weinig contact hij zocht met andere kunstenaars, hij was een echte 'einzalgänger' maar hij verkocht goed in die jaren. Hij kon leven van de opbrengst van zijn schilderijen. Daarbij moet wel gezegd worden dat hij niet veel nodig had. Hij leefde sober en was een echte 'klusser', hij probeerde zoveel mogelijk zelf te maken. In 1922 ruilde hij twee schilderijen voor een auto. Dat was de eerste personenauto die er in Helmond heeft gereden. Hij heeft die auto omgebouwd tot woonwagen en in de volgende jaren heeft hij daarmee door Nederland, België en Frankrijk gereisd. In die tijd ontstonden zijn landschapschilderijen van Thorn en Drunen, die heel sterk zijn

van compositie, en hij schilderde een aantal heel indringende portretten.

De jaren 1926 en 1927 besteedde hij bijna helemaal aan de bouw van een huis in Mierlo-Hout. Hij was een gesloten figuur, die zijn eigen leven leidde en zo weinig mogelijk afhankelijk wilde zijn van anderen. Maar langzamerhand vervreemde hij van zijn omgeving. Dat kwam voornamelijk door zijn excentrieke levenswijze en eigenzinnige religieuze opvattingen, die nogal afweken van het traditionele denken hierover in het katholieke Brabant. Brabantse dorpen van vroeger vormden een gesloten gemeenschap en vooral afwijkingen op godsdienstig vlak trokken onmiddellijk de aandacht en werden scherp bekritiseerd.

Mede onder druk van de spanning die hierdoor ontstond besloot hij in 1930 om Nederland te verlaten. Hij vertrok naar Duitsland, het geboorteland van zijn vrouw Marianne Rolffs, een Duits meisje dat hij op de tekenkamer bij Van Vlissingen had ontmoet en waarmee hij in 1930 was getrouwd. Hij bouwde een huis in Rosenheim, in Ober-Beiern in de uitlopers van de Alpen, ongeveer 70 kilometer van München, waar hij een stuk grond had kunnen kopen. Maar zijn atelier in Mierlo-Hout hield hij aan en daar kwam hij regelmatig terug om te schilderen.

In Duitsland heeft Marinus eigenlijk niet zo heel veel geschilderd. Ook daar is hij jarenlang bezig geweest met het zelf bouwen van een huis en had hij weinig tijd om te schilderen, maar ook de oorlogsomstandigheden bemoeilijkten de normale voortgang van zijn werk.

Die tijdsomstandigheden waren toen zo moeilijk dat hij voor zijn levensonderhoud afhankelijk was van de opbrengst van zijn eigen tuin. Ook veranderde zijn schilderijstijl in die jaren. Genrestukjes (dat zijn voorstellingen uit het dagelijkse leven) zoals hij die schilderde in de tijd voordat hij naar de academie ging en ook nog in de eerste jaren erna, verdwenen van het repertoire. Maar portretten bleef hij schilderen, vooral tijdens zijn verblijven in Nederland. Het verschil was, dat ze tekenachtiger waren dan vroeger. Scherpe omtrekslijnen kwamen in plaats van de vage contouren uit zijn jonge tijd. Dat ging soms ten koste van de plasticiteit van zijn werk, maar kwam wel de expressie ten goede. Plasticiteit is de ruimtelijkheid die verkregen wordt door het aanbrenge van licht en schaduw. Ook ogen en mond kregen extra accent en droegen bij tot de uitdrukingskracht van het totaal.

In 1953 kreeg hij zijn eerste grote overzichtstentoonstelling in Rosenheim en daarna bleef hij nog schilderen, maar hij hield zich daarbij ook nog met allerlei andere bezigheden op, die zijn belangstelling hadden maar die weinig met de schilderkunst van doen hadden. Duidelijk is wel dat zijn belangrijkste schilderijen en tekeningen ontstonden in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog. Wat hij daarna maakte is wel even goed van kwaliteit maar mist de oorspronkelijkheid van zijn vroege werk.

Bronnen:

- Opt Hout van Theo Meulendijks en Jan Vogels.
- Peter Martinus Dillen van Jan van Laarhoven.
- De groene grenzen van Helmond

Binderen en haar Helmondse boerderijen

Deel 2

door Giel van Hooff en Theo Meulendijks

Groot ofwel Nieuwe Kemenade

Het in circa 1240 gestichte adellijk nonnenklooster Binderen verwierf door de eeuwen heen een uitgebreid bezit aan boerderijen en landerijen, in de naaste omgeving maar ook in de verre omtrek. Deze artikelenserie belicht de afzonderlijke geschiedenissen van de boerderijen van Binderen op Helmonds grondgebied.

De boerderijen die eeuwenlang in het buitengebied lagen vormen een herkenningpunt en hun benaming ging vaak over op het gebied. Soms is deze zelfs doorgegeven in de naamgeving van het huidige gebied. De inmiddels verdwenen wijknaam KEB verwijst naar de agrarische oorsprong van dit deel van Helmond Noord, namelijk drie oude boerderijen: De Kemenade, De Eeuwsels en De Bus.

Na een blik op de eerste en oudste boerderij, op het eigenlijk kloosterterrein, in deel 1, besteedt dit tweede artikel aandacht aan de boerderij die in de loop

van de geschiedenis verschillende namen heeft gehad. Oorspronkelijk, in de tijd dat er slechts één Binderse boerderij was met die naam, wordt ze eenvoudig De Kemenade genoemd. In het begin van de 17e eeuw, nadat de hoeve De Kleine Kemenade is gebouwd, heet ze Groot Kemenade. Aan het einde van diezelfde eeuw wordt ze Nieuwe Kemenade genoemd. Een andere Binderse hoeve, dicht bij de Pannehoeve, heet dan De Oude Kemenade. Verwarrend, mede omdat het niet hun ouderdom betreft: de historische gegevens van de Nieuwe Kemenade gaan terug tot de 14^e eeuw, die van de Oude Kemenade tot het midden van de 17^e eeuw. Misschien is dat omdat de 14^e-eeuwse Kemenade toen net gereviseerd was en er nieuwer uitzag dan de 'Oude' Kemenade. Want de boerderij bestaat al sinds de 14^e eeuw, het gebouw moet in de tussentijd verschillende keren vernieuwd zijn.

De middeleeuwse Nieuwe Kemenade

kadastraal sectie B nummer 94;
huizenlijst nummer 22A

De Kemenade is na de neerhuizinge de oudste Helmondse bezitting van Binderen. Het goed wordt al vermeld in 1383 als de hertogen van Brabant en met hen de heren van Helmond bevestigd worden in hun recht op wegeaanleg, waaronder ter plaatse van het goed *ter Kimmenade*. Maar de boerenbezitting is dan al een stuk ouder. In een verklaring acht jaar later, in 1391, staat dat een zekere Jan van Vlierden meer dan 55 jaar geleden hier laat was; dat wil zeggen dat deze Jan als halfvrije wel 'met handen en voeten' gebonden was aan de grond en de abdij en de boerderij als horige uitbaatte, maar zelf ook een deel van de opbrengst mocht verkopen en winst mocht maken. En al in de 13^e eeuw wordt in de oorkonden rond de stichting van de abdij gesproken over Hendrik de Bendorp

de Caminata. Hierin is duidelijk het woord kemenade herkenbaar. Maar dat betekent nog niet dat er toen al een hoeve was. Het woord kemenade verwijst naar een kamer met schoorsteen. En dat hoeft geen boerderij te zijn.

In de eeuwen daarna bleef De Kemenade eigendom van Binderen, maar over de pachters weten we weinig. Zo komt de naam Groot Kemenade voor in de hernieuwde lijst van bezittingen van Binderen, in 1620. Eerder, in 1546, komt het gebied zijdelings ter sprake in een geschil over de afhandeling van de nalatenschap van vrouw Luytgardt Andries dochter van den Zeylsbergh. Haar weduwnaar Melis van Overlandt en de andere erfgenamen schakelen twee arbiters - *goede, eerlijke zegsglieden* -, ter bemiddeling in. Melis levert de arbiters hun huwelijkscontract met daarin een inventaris van de door Luytgardt ingebrachte goederen. Hierop staan vier *tenen* ofwel tinnen borden, afkomstig van *kemenayen*.¹

Detail van
kasterkaart
1832 sectie B.

Een deel van de plattegrond van Binderen en omgeving door A. Sassen naar het origineel uit 1758 door P. Ketelaar. Midden boven bevindt zich de Nieuw Kernenade, rechts onder ziet u Oud Kernenade. (Uit: Historische en topografische atlas van Helmond, collectie RHCE)

Boter en stroij

De eerstvolgende pachter na Jan van Vlierden die bij naam bekend is, heet Adriaen Henrick Willems zoen (=zoon). De aard en hoeveelheid van zijn pacht is niet bekend. Wel weten we dat hij in 1571 als borg voor het nakomen van de pacht een rentebrief overdraagt aan de rentmeester van Binderen. Die rentebrief levert ieder jaar 25 rijns gulden op. Mocht Andries zijn pacht niet kunnen betalen, dan werd de abdij eigenaar van deze schuldbekentenis.² Als je rekent dat een rentebrief ongeveer 25 keer de jaarlijkse rente opbracht (ongeveer 625 rijns gulden) dan weet je dat Andries een hoge borg moest stellen.

De volgende naamsvermelding van een pachter ofwel hoevenaar komen we

dan pas in 1636 in de archieven tegen, maar ook nu zonder verdere details. Adriaen Jan Versantvort, die bij de boer van De Kernenade, Cornelis van den Eijnde inwoont, laat dan vastleggen dat hij zijn familiaal erfdeel overdraagt. Een bewoner, tevens pachter in de tweede helft van de 17^e eeuw, Marten Swinckels, heeft meer sporen nagelaten. Vermoedelijk is hij in 1648 op De Kernenade komen wonen. Hij wordt in 1648 voor de eerste keer als pachter genoemd, in een overzicht getekend door abdis Johanna van Eijl. Van de waarde van de hoeve en gronden geeft de pachtsom in 1657 een idee: 36 gulden en 4 stuivers. Naast dit geldbedrag moet ook nog een deel in natura als pacht afgedragen worden: jaarlijks acht vimmen (=bundels) dakstro, vier karren mest, vier

koppels hoenders en 50 pond boter. Ook de levering van arbeid was inbegrepen. De pachter moest twee dagen ploegwerk met twee paarden leveren naast veertien dagen 'gewone' arbeid en verder vijftien dagen een arbeider met kar en paard ter beschikking stellen. Het zal Marten Swinckels niet altijd gemakkelijk zijn gevallen om ieder jaar voldoende omzet te halen om deze pacht te voldoen, zeker niet bij tegenslagen. Zoals in het voorjaar van 1658 toen er veepest uitbrak onder *zijne beesten* ofwel de koeien. Er sterven 21 schoone beesten, de totale schade wordt begroot op 625 gulden³, gemiddeld dertig gulden per beest. Swinckels bleef ondanks die tegenslag hoevenaar op deze grote boerderij. Hij moet over een aanzienlijk kapitaal beschikt hebben om deze slag te boven te komen.

De openbare veiling na het overlijden van Mart Swinckels, in 1698 (vijf jaar na zijn dood), geeft enig beeld van de welstand van deze hoevenaar.⁴ Onder de hamer komen onder meer veertien schapen, vijf koeien (bestaande uit een dragende maal, twee zwartblaren en twee roodblaren), twee rode ossen (waarvan een kleine bles), vier paarden, een schimmelveulen en een rode *belsse* ofwel een Belgisch trekpaard. Vergeleken met het aantal gestorven koeien veertig jaar eerder wordt nu veel minder vee aangeboden. Is slechts een deel van de veestapel geveild of waren bij de ten gevolge van de veepest overleden runderen ook beesten die eigendom waren van Binderen en die Swinckels in zijn stallen verzorgde? Het laatste lijkt waarschijnlijk, gezien eerdere inventarislijsten van hoeven van Binderen. Uit de verdere boedellijst is op te maken dat op De Kernenade ook boter en kaas is gemaakt, terwijl er ook nog een

FELLE BRAND OP KEMENADE.

Twee boerderijen in de asch gelegd.

BRANDWEER KON NIETS UITRICHTEN WEGENS GEBREK AAN BLUSCHWATER.

Gistervoormiddag omstreeks half 12 is brand uitgebroken in de boerderij van en bewoond door den landbouwer P. v. Hoey op het gehucht Kernenade onder deze gemeente. Toen het vuur ontdekt werd, had het reeds zoodanigen omvang aangenomen, dat aan blussching niet meer viel te denken. In het droge materiaal van de oude, met riet gedekte huizing grepen de vlammen zeer snel om zich heen en ze werden hevig aangewakkerd door den sterken Noord-Westenwind. In enkele minuten stond de heele boerderij in lichterlaaie en zelfs de tijd ontbrak om het voornaamste meubilair uit het woonhuis te redden.

Het vee bevond zich gelukkig in de wei. Een 2-tal varkens vonden evenwel den dood in de vlammen.

Onmiddellijk bestond groot gevaar voor de op een 10-tal meters afstand gelegen boerderij, bewoond door H. v. d. Berkmortel. Deze was nog gedeeltelijk in de windrichting gelegen en het rieten dak vatte ook spoedig vlam. De sterke wind joeg het vuur met razende snelheid verder en weldra stond ook dit gebouw in brand. De bewoners en enkele te hulp gesnelde omwonenden konden slechts een gedeelte van het meubilair in veiligheid brengen en moesten toen de wijk nemen voor het vernielende element.

De tegen 12 uur gealarmeerde brandweer spoedde zich met twee autospuiten naar de plaats des onheils. Met een verbluffend gemak snelden de zware wagens over de zandwegen naar de „Kernenade“. Zoodaans echter voorzien was, stond het corps met z'n uitstekend materiaal machteloos wegens gebrek aan bluschwater. Getracht werd nog een put open te hakken, doch die poging werd opgegeven, omdat er toch geen beteekenende hoeveelheid water in was. Het dichtst bijzijnde water, dat voor blussching kon dienen, was de Bakelsche Aa op enkele honderden meters afstand der boerderijen.

Beide gebouwen zijn totaal uitgebrand. Alleen de muren bleven overeind staan.

De panden zijn slechts laag verzekerd. De boerderij, bewoond door v. d. B., behoort toe aan den Zeereerw. heer Pastoor van den Dungen.

De commissaris van politie en beide inspecteurs met enkele agenten waren spoedig op het terrein van den brand aanwezig en zorgden voor de afzetting van het talrijke toegestroomde publiek.

Krantenbericht uit 'De Zuidwillemsvaart' van 30 april 1938 (collectie RHCE).

stokerij is, wat blijkt uit de aanwezigheid van een distilleerketel. Ook weefgetouwen (twee stuks) ontbreken hier niet, zoals gebruikelijk in het toenmalige boerenbedrijf, waar men veelal ook spon en weefde, in eerste instantie voor eigen gerief. Vermoedelijk is de verkoop bedoeld om tot boedelscheiding te komen, waarbij de pas getrouwde nazaat Matt(h)ijs Peter(s) (ca. 1653-1738) op de hoeve blijft wonen. Hij behoort tot de voornaamste ingezetenen van de stad en is als deken van het ambachtsgilde van de teullieden van 1702 tot 1703 lid van het stadsbestuur.

De bezittingen van Binderen zijn ondertussen regelmatig van eigenaar verwisseld. Na de naasting door de Staat en de verkoop van de abdijgoederen in 1659 aan Johan Gans en Arnoult Luts wordt de stadscommandeur van 's-Hertogenbosch Frederik Thomas Ivoij eigenaar van Binderen. Na zijn dood

verkopen zijn erfgenamen de goederen in 1726 aan Arnold van der Moelen om na diverse eigenaarsverwisselingen in 1762 in eigendom van Dideric Huijgens te belanden. Onder de verschillende nieuwe huurbazen blijft de familie Swinkels er bijna een eeuw wonen. Pas na 1740 maakt de weduwe van Mattijs Swinkels, Anneken Wilberts van Scheepstal (afkomstig dus uit een nabijgelegen agrarisch gebied), plaats voor Gerrit Jan Hagemans, vermoedelijk een verwant van haar via haar eerste man Gerrit Hagemans.

Wisseling

Deze Hagemans overlijdt al in 1748. In 1749 wordt Dirk Janse van Eert de nieuwe pachter om zeven jaar later de hoeve te ontruimen voor Peter Huijbers. Deze heeft dan de beschikking over huijs, stalling en schuur en negen percelen land, totaal 22 lopensen en 40 roeden wat

overeenkomt met ruim drieëneenhalve hectaren. Huijbers moet in vergelijking met de pachtsom een kleine eeuw eerder een forse huur betalen: 300 gulden. Naast dit geldbedrag bestaan ook nog vrijwel dezelfde leveringen in natura als zijn voorganger zo'n eeuw voorheen. In het algemeen werden in de 18^e eeuw dergelijke pachtvormen echter steeds minder gebruikelijk.

Vervolgens volgt een roerige periode voor enkele boerderijen van Binderen. Omdat eigenaar Diederick Huijgens belastingschulden heeft wordt op verschillende boerderijen beslag gelegd, die de deurwaarder van de Raad en Leenhof van Brabant bij opbod laat veilen. De Nieuwe Kemenade komt bij die gedwongen verkoop in 1765 in handen van Adriaan Smolders in Oirschot, die de boerderij direct weer doorverkoopt aan Hendrick Albert van Adrichem.

Rond 1775 krijgt De Kemenade een nieuwe hoofdbewoner annex pachter, Hendrik Wouter Roijackers. Die weet na een tiental jaren, in 1785, de hoeve bestaande uit *huijs, stal en schuur aan malkanderen gebouwd, een schop, bakhuijs en voorthuijs* in eigendom te verwerven. Na zijn dood verhuurt zijn weduwe het goed aan een aangetrouwde verwant, Hendrik Verhofstad, afkomstig uit Veghel. Zijn zoon Thomas is getrouwd met Margarita Roijackers. Deze Thomas (Veghel 1774-Helmond 1840) bestiert vervolgens met zijn tweede vrouw Catharina Biemans – afkomstig uit Bakel – begin 19^e eeuw De Kemenade. Hier worden ook hun tien kinderen geboren. Rond 1830 wonen er op de boerderij dan ook nog twee knechten en een meid in. Na zijn overlijden verpacht de familie in 1841 het

goed aan Arnoldus Hendrik Klerks, een landbouwer uit Sint Oedenrode, voor f 480,- per jaar.

Dan wordt rond 1850 de Helmondse burgervader Franciscus Wilhelmus van den Dungen eigenaar. De Kemenade blijft dan circa een eeuw in handen van deze familie, vanaf 1913 in de persoon van Eduardus Franciscus van den Dungen, kapelaan te Lieshout en later pastoor te Tilburg. Op de boerderij zelf zien we verschillende boerenfamilies van buiten Helmond als pachter komen en gaan, zoals rond 1910 de familie Brouwers uit Raamsdonk en rond 1930 Petrus van Hoeij uit Oss. Hem en zijn gezin treft een grote ramp als de boerderij met de complete inboedel op 29 april 1938 afbrandt. De stallen blijven gespaard. Een geluk daarbij is dat de veestapel al vrijwel geheel buiten staat, slechts twee varkens komen om. De herbouw laat niet lang op zich wachten, maar is niet zo'n lang leven beschoren als zijn voorganger. Na een kwart eeuw, in mei 1965, volgt sloop waarna op de locatie van De Kemenade winkelcentrum De Bus wordt gebouwd.

Noten

- 1 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, Gemeentebestuur en schepensbank Helmond 1300-1810, inv.nr. 3809, akte 437 dd 17-07-1546
- 2 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, Gemeentebestuur en schepensbank Helmond 1300-1810, inv.nr. 3811, akte 497 dd 15-05-1571
- 3 Nationaal Archief 1.01.19, Archief van de Raad van State (1574) 1581-1795 (1801), inv. nr. 2157
- 4 Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, Gemeentebestuur en schepensbank Helmond 1300-1810, inv.nr. 3948, 28-02-1698

Na de brand in 1938 werd de Kemenade weer opgebouwd. In 1965 werd de boerderij alweer afgebroken. (Collectie RHCE)

Stiphoutse drossaard gemolesteerd

door Hans Vogels

Aan het eind van de achttiende eeuw was Stiphout het kleinste dorp in onze contreien. Het idyllische plaatsje telde nauwelijks 400 inwoners, die hoofdzakelijk van het kleine boerenbedrijf en de linnenweverij leefden. Nagenoeg op de plek van de huidige Sint-Trudokerk stond een sobere schuurkerk die ook als schoolgebouw fungeerde. Vanuit een klein raadhuisje werd het dorp bestuurd door een drossaard, bijgestaan door enkele schepenen, een borgmeester en een secretaris. Het dorpje was een oase van rust, maar eens het decor van een oproer waarbij de drossaard het moest ontgelden.

Een drossaard was vroeger een ambtenaar die was belast met bestuurlijke en gerechtelijke taken en de handhaving van de openbare orde. Zijn taken varieerden naar tijd en plaats. Vanaf de zeventiende eeuw tot aan de Franse tijd werd hij ook wel drost of schout genoemd. De drossaard was het hoofd van een dorpsbestuur en de voornaamste regent binnen een heerlijkheid of gemeente. Hij werd aangesteld door de heer om in diens naam te handelen, was openbaar aanklager, hoofd van het opsporingsapparaat en zat daarnaast het plaatselijk gerecht voor.

Drossaard Johan van Ommeren was vanaf 1785 de machtigste man van Stiphout, maar bij veel dorpingen bepaald impopulair. De reden was mogelijk zijn gereformeerde religie. In 1648 (Vrede van Munster) was het calvinisme ingevoerd. Daarbij werden katholieke kerken en kloosters gesloten en ornamenten vernietigd. Voor de overwegend katholieke bevolking was het moeilijk om erediensten te houden of bij te wonen. Ze werden sluiks gevierd in schuren en op afgelegen plekken. In 1795 kwam het op tal van plaatsen tot excessen. Met name de representanten van de oude orde

werden vogelvrij. Ook drossaard Van Ommeren werd als protestants beambte gezien als een zondebok.

Op 19 oktober 1795 zou hij met de schepenen van de *gemeijnt* Croy en Stiphout overleggen op het kleine raadhuis aan de Dorpsstraat. Er was enkele dagen daarvoor een ambtelijk schrijven ontvangen van de hoog- en laagschout van de Meierij van Den Bosch, waarin de regenten op de hoogte werden gebracht van een komende drijfjacht op vagebonden en rovers die het platteland onveilig maakten. Bij het bespreken van het Stiphoutse aandeel in die actie, verlieten de schepenen zich op de tweeën-zeventigjarige drost, die met een reputatie van vele dienstjaren vaker met dat bijlthe had gehakt.

Oproer

De vergadering stond op het punt van beginnen, maar het gezelschap was

nog niet compleet. Het wachten was op drie ontbrekende regenten, totdat de aanwezigen werden opgeschrikt door de inval van een groep kermisvierende mannen, die kennelijk op zoek was naar ruzie.

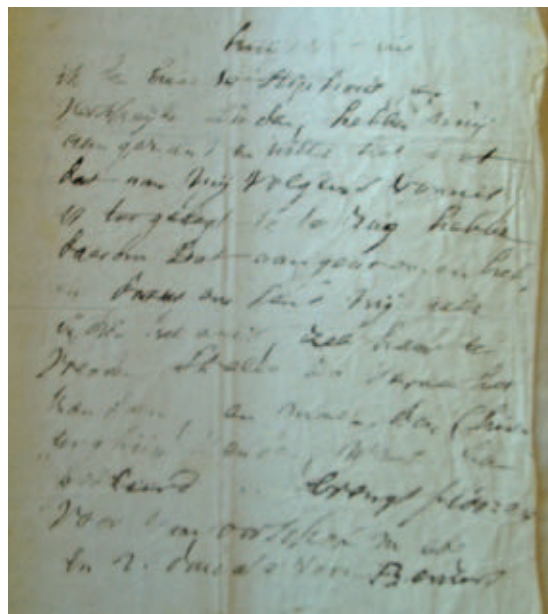
De groep bestond uit Marten Arnoldus Aarts, een beruchte relschopper, Jan en Hendrick van Oirschot en Johannes Vermulst. De aanvoerder was het kortelings aangestelde schoolhoofd, herbergier en bakker Jan Laurens van Duijnhoven. Toen men naar de beweegreden van de verstoring vroeg ontstond een woordenstrijd, waarbij Van Duijnhoven fel tegen de drost tekeer ging. Deze verweerde zich duchtig, waardoor de razernij van de aanstichter toenam. Hij riep: *'Het is nu niet meer als voorheen'*, waarop hij in een lied van de Franse revolutie uitbarstte. Vervolgens liep hij op Van Ommeren toe en gooide hem zonder pardon op de grond.

Het kleine raadhuis werd in 1767 gebouwd en in 1931 afgebroken, na nog enige jaren gebruikt te zijn geweest ten behoeve van de Stiphoutse Boerenbond. (Collectie Regionaal Historisch Centrum)

Ze scheurden zijn kleding in stukken, sloegen gaten in zijn hoofd en een aantal tanden uit zijn mond. De anderen grepen een tafel en smeten deze bovenop de liggende oude man. Terwijl ze op deze tafel begonnen te dansen, vluchtten de aanwezige schepenen in paniek weg. De aanranders sleurden Van Ommeren aan zijn haren naar buiten en zetten daar, onder toezien van de bevolking, de molestatie voort.

Onder een regen van vuistslagen snauwden ze hem toe, dat ze het geld dat hij hen in het verleden had afgetroegeld, wilden terughebben. Ze gaven hem jenever te drinken die was vermengd met zijn eigen bloed, namen zijn horloge af, scholden hem als protestant uit voor *geuzenjong* en dwongen hem een rooms kruisteken te slaan. Bovendien werd hij gedwongen een brief aan zijn vrouw te schrijven, waarin hij haar opdroeg 110 gulden naar het raadhuis te brengen.

Zolang het geld niet was betaald zou hij van zijn vrijheid beroofd blijven.

Intussen hadden zich anderen verzameld, die ook een grief tegen hem koesterden. Toen het losgeld was betaald en een deel van de horde was vertrokken, wist de drossaard zich in het raadhuis terug te trekken en aan de achtergebleven belagers te ontkomen.

De te hulp geroepen chirurgijn Gerardus Berings uit Helmond wilde de drossaard gaan verbinden, maar werd door de delinquenten tegengehouden. Berings bleef in de herberg van Jan van Hoof wachten totdat hij het slachtoffer vanuit het raadhuis naar de pastorie zag vluchten. Hij volgde een half uur later de drossaard naar het huis van de pastoor. Daar werd besloten dat Van Ommeren via het achterhuis, heggen en sloten, zou trachten aan zijn belagers te ontkomen. Berings zou een andere weg nemen. De actie lukte, bij de Houtse molen troffen ze elkaar weer. Ze wisten zich bij smederij Sanders op de Steenweg in veiligheid te brengen.

Predikant en schrijver Stephanus Hanewinkel, doet in zijn geschrift *'Reizen door de Meierij'* verslag van de mishandeling die volgens hem tot de dood van Van Ommeren heeft geleid. Zijn referaat komt vrij nauwkeurig overeen met de feiten uit de dossiers van de rechtszaken

Briefje van de gewonde Johan van Ommeren aan zijn vrouw, waarin hij haar vraagt geld te sturen. (Rijksarchief Noord-Brabant)

De Lindenberg in Stiphout rond 1900. (particuliere collectie)

die tegen de aanranders zijn gevoerd. Van Hanewinkel heeft zijn kennis mogelijk vergaard uit de vele krantenberichten, maar zou het voorval ook van dichtbij kunnen hebben beleefd. Hij was in die tijd immers predikant van Lieshout, Beek en Aarle en zal drossaard Van Ommeren als geloofsgenoot hebben gekend.

Arrestaties

Spoedig is de *Hoogschout* met een commando gekomen en werd Van Duijnhoven als aanstichter gearresteerd. In afwachting van zijn proces werd hij in de Poort van Den Bosch opgesloten. Ook de andere relschoppers werden aangehouden. Marten Aarts beweerde dat Van Ommeren hem zwart had gemaakt bij zijn superieuren. Volgens twee anderen had hij hun vaders ten onrechte beboet wegens *vegterijen*. Jan van Duijnhoven ging veel verder. Hij verklaarde dat de drost: *'wel zoo veel stroppen aan hem alleen verdiend had om op te hangen als de hoogte van het raadhuis was'*. Nog feller was de getuigenis van Jan Vermulst. Toen hij Van Ommeren in zijn ellendige toestand zag,

had hij hem toegesnuwd: *'Nu zal ik eens regt Stiphoutse kermis gaan houden'* en hem vervolgens een mes op de keel gezet.

Zoals gezegd is het incident mogelijk het gevolg geweest van een ernstige godsdiensthaat. De gebezigde scheldwoorden en het roomse kruisteken wijzen in ieder geval in die richting. Het kan evenzo een strafexpeditie zijn geweest, waarbij oude rekeningen moesten worden vereffend. Tijdens het rechtsgeding bleek tenminste dat de beschuldigen, zonder enige uitzondering, een ernstige grief tegen de drossaard koesterden. Mogelijk dachten de opruiers dat de tijd was gekomen om wraak te nemen. Ongetwijfeld zullen de van oudsher agressieve kermisviering en de jenever, daaraan bijgedragen hebben.

Rechtszaak

De mishandeling en afpersing van Van Ommeren werd niet door de Stiphoutse schepenbank behandeld. Om de verdachten onpartijdig te kunnen berechten, werd de rechtszaak aan de Helmondse schepenbank overgedragen.

Het incident betrof immers een bestuurder van de eigen gemeente. Na enkele verhoren werd de zaak verwezen naar de hoogste instantie: De Raad van Brabant.

Als getuigen à charge werden onder andere Jacob van Helmond en zijn echtgenote Helena Coolen gehoord. Zij zouden omstanders zijn geweest bij de molestatie. Helena Coolen was die middag van Helmond naar Stiphout getrokken met 'zoete koek' om die op de kermis te verkopen. Jacob van Helmond was zijn vrouw achterna gegaan omdat zij iets vergeten was. Ze werden, naar hun zeggen, ter hoogte van het raadhuis ongewild met de mishandeling geconfronteerd.

Zij verklaarden wel op het bewuste tijdstip ter plaatse te zijn geweest, maar niet geweten te hebben wat zich daar afgespeelde. Zij hadden Jan Laurens van Duijnhoven, Jan en Hendrik van Oirschot en andere personen het raadhuis zien binnengaan, maar konden zich niet herinneren of Marten Aarts daarbij was. Verder verklaarden zij niet gemerkt te hebben dat de drossaard door iemand 'geslaagen, geschopt of geslingert wierd'.

Op de vraag of zij gezien hadden dat de drossaard op straat, bij of omtrent de lindeboom, bij het vrijheidsboompje of voor het raadhuis door verscheidende lieden geslagen en getrapt was, antwoordden zij dat niet gezien te hebben. Wel hadden zij gehoord dat Jan en Hendrick van Oirschot geld hadden geëist.

Ook chirurgijn Berings, die het slachtoffer eerste hulp had verleend, legde een getuigenis af. Hij verklaarde dat hij die middag aanwezig was op kasteel Croy en dat de dienstmeid had gezegd: 'Gij moet

direct naar Stiphout gaan. Den drost is geslagen en gequest, gij moet hem gaan verbinden'. Waarop hij zich aanstonds naar Stiphout had begeven. Daar was hij onmiddellijk naar de raadzaal gegaan om hulp te verlenen, maar was 'daarin belet en verbindert geworden' door Johannes Vermulst met de woorden: 'Gij moet er niet naar toegaan. Ik waarschoow uw als een vriend. Wij weeten van geen drost af. Zoud gij dat dier gaan verbinden? Gaat met mij in de plaats een fles wijn drinken'. Toen Berings de drossaard toch wilde helpen had Vermulst gezegd: 'Hebt gedomme 't hart niet dat gij zoo naar die schurk gaat'.

Advocaat-fiscaal Hendrik van Adrichem, een Frans gezinde verzetstrijder, bracht een aantal verzachtende omstandigheden naar voren. Hij schreef onder andere in een reactie op het gratieverzoek dat de geweldplegers hadden ingediend: 'Wel is waar, de omstandigheid, der tegenwoordige tijd, de opgevatte volksbegrippen en dwaalingen, de verkeerde misleidingen, de valsche uitleggingen der geheiligde woorden vrijheid en gelijkheid, dit al te saamen heeft zeer waarschijnlijk medegewerkt om domme en onkundige menschen te vervoeren tot daaden en bedrijven om welke zij in minder onrustige en meer geregelde tijden nimmer gedacht zouden hebben'.

Hij verzette zich ondanks deze milde woorden tegen onvoorwaardelijke vrijlating. Ondanks dat Van Ommeren zich bereid had verklaard een 'zoen' (betering) te aanvaarden, was de advocaat-fiscaal van mening dat de verdachten in ieder geval een 'honorabele amende' (openbare schuldbekentenis) moesten doen aan de familie van de drossaard. Met andere woorden dat ze een fors bedrag aan smartengeld moesten betalen. Hoofdverdachte

Van Duijnhoven werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van 25 jaar. In 1796 werd hij echter uit het Spinhuis in Breda ontslagen, nadat door zijn vrienden 2200 gulden was betaald.

Opvolging

Johan van Ommeren was de laatste vertegenwoordiger van het geslacht Van Ommeren die een belangrijke bestuurlijke functie bekleedde. Tot dan waren vijf generaties uit de familie als zodanig actief geweest. Met zijn dood in 1796, kwam een eind aan een bestuurstraditie van 120 jaar, al was het zeker geen waardig besluit. Op 6 juli 1796 werd hij in de kerk van Aarle-Rixtel begraven. Aangenomen wordt dat hij tengevolge van de attaque is overleden.

De taak van Van Ommeren werd overgedragen aan dorpssecretaris Van Alphen, maar door een hoeveelheid

aan functies kon die het werk niet naar behoren verrichten. Er ging geen raadsvergadering voorbij of er werd geklaagd over de achterstand van zijn werkzaamheden. Omdat de secretaris voor het leven was benoemd kon hij niet ontslagen worden. Ten einde raad werd Ludolphus Ribbius als gezworen klerk aan Van Alphen toegevoegd.

Bronnen:

- NIMH, René Hulskamp, 'De familie Van Ommeren in Peelland 1677-1796'.
- Archief van de schepenbank Helmond Rechtspraak 1396-1810.
- Inventaris archief stadsbestuur en schepenbank Helmond.
- Wikipedia de vrije encyclopedie.

Met medewerking van:

- Regionaal Historisch Centrum.
- Sjaak de Waal.

Gevel aan het Oude Vest van het tuchthuis 'Het Spinhuis' in Breda, anno 1775. (Tekening A. Canters Breda's Museum)